Demorosie

Demorosie

54 reflecties over hoe we zelf onze democratie ontmantelen

Hans Dijkstra

Schrijver: Hans Dijkstra
Coverontwerp: Hans Dijkstra
ISBN: 9789465319995
Uitgeverij: Brave New Books
© <Hans Dijkstra>

Inhoudsopgave

1 Introductie 9

2 Door de mondiale en Europese lens 19

Het westen ligt niet meer centraal 21

De geschiedenis was nog niet afgelopen 24

Realpolitik en democratie 27

Wie om de volgende generatie geeft, kiest voor Europa 30

Vreemdelingen in hun eigen land 33

Democratische illusie 36

De eeuwige kolonisatie 39

Christendom, kerkengeschiedenis en autocraten 41

De tirannie van het nu 45

Democratie was altijd al kwetsbaar 48

Legitieme kritiek verdronk in complottheorieën 51

Democratische instituties of geïnstitutionaliseerde democratie? 54

De wet van Godwin, waar staan we nu? 58

Botsing van kapitaal en gemeenschap 62

Feiten van vooruitgang 64

Digitaal gekoloniseerd 67

Ervaringsschrijvers en opiniemakers 70

Gelukkig werden onze vakantielanden democratisch 73

De ongeduldige democratie 75

Kritiek op jezelf 78

Democratische degeneratie 81

3 Door de lens van democratie en Nederland 85

Populisme is niet het probleem 87

Spookkloven, over feit en gevoel 90

Spookkloven, diplomademocratie en meritocratie 93
Het verlies van democratische oefenplaatsen? 96
Corporate governance is huurlingenregulering 99
Uitbesteding van ons oordeel ondermijnt de democratie 102
Vrijheid en gelijkheid 105
De uitvinder van onze verlangens 108
Zuilen, bubbels en pluriformiteit 111
Heeft een democratie spelregels? 113
Iedereen een eigen waarheidsbron 115
De maatschappij als een rol pakpapier 118
One soul, one voice 121
'Den Haag' wil geen uitvoerbaar beleid 124
Markt of overheid, het maakt niet zoveel uit 126
De ontdemocratisering van Nederland 129
Solutions not in liberal backyards, NIMBY's en SNILBY's 132
Domme overheid 134
Er is geen elite, er zijn gevestigde belangen 137
Journalisten respecteren hun eigen vak niet meer 140
Eindeloze open deuren 143
De mythe van de gratis democratie 145
Over gelaagde technocratie en het verdwijnen van verantwoordelijkheid 148
De onmacht van de partijvereniging 151
4 De lens op dichtbij, de zorg 153
Tussen zorg en zakelijkheid 155
Zorggovernance en zorg over governance 158
Toen governance even zweeg 161
Patiënten en bewoners eruit, burgers er weer in! 164

Bestuurder of (top)ambtenaar? 167
Urgenda in de zorg 169
Krijgen we voor topinkomens ook topprestaties? 172
De zorg onderneemt niet en u mag af en toe kiezen 176
De compliance-mythe: verlammende verantwoording 179
5 Naschrift: Hoe verder? 183
6 Verantwoording schrijfproces met AI 195
7 Tussen twee boeken 201
Literatuurlijst 203

1 Introductie

Terug naar de werkelijkheid: macht, tegenmacht en rechtvaardig delen

De meeste mensen die nu volwassen zijn, weten niet beter dan dat we in vrijheid leven, met een behoorlijke mate van welvaart. We zijn opgegroeid in wat wij vanzelfsprekend zijn gaan vinden: een samenleving die gebaseerd is op twee grote verworvenheden; een liberale democratie die vrijheid borgt, en een vrije markteconomie die voor groei en welvaart zorgt. Deze twee verworvenheden vormen samen de ruggengraat van het Westen. Ze zijn in elkaar verstrengeld. Ze bestaan in een broze balans, terwijl de vrijheid alleen bij een stabiele balans standhoudt.

Lange tijd geloofden we dat die balans tussen vrije markt en liberale democratie vanzelf zou blijven bestaan. We vertrouwden erop dat de democratie zichzelf dus zou beschermen, en dat de markt zich ook vanzelf zou matigen. Maar vrijheid is nooit vanzelfsprekend gebleken, en markten zijn zelden bescheiden geweest. De vrije markt onttrekt zich stap voor stap aan democratische controle, en de democratie verliest haar interne debat omdat de tegenstem verdwijnt. Wat dan resteert, is een wereld waarin welvaart en vrijheid nog wel bestaan, maar steeds minder met elkaar te maken hebben en beide ook niet meer zo zeker zijn.

Het proces dat zich aan het voltrekken is, is wat ik in dit boek demorosie noem: de sluipende erosie van de democratische bodem. De democratie zal daarbij niet in één klap verloren gaan, niet door een staatsgreep of openlijk geweld, maar door een trage verschuiving van verantwoordelijkheden, belangen en gewoontes. De democratie spoelt niet weg door haat, maar door gemakzucht. Demorosie is een vruchtbare bodem geworden voor populisten en autocraten. Het is die sluipende vorm van erosie die dit boek onderzoekt, van de wereldorde tot nationale en lokale bestuurskamers, van internationale instituties tot de dagelijkse realiteit, waaronder de zorg. In de zorgsector heb ik zelf gezien hoe systemen vastlopen zonder dat iemand verantwoordelijk is, en dat er dus ook niemand echt aanspreekbaar is op de resultaten. De aanspreekbaarheid is telkens verdeeld over een aantal lagen en laagjes. Dit kun je een ‘gelaagde democratie’ noemen, en die gelaagdheid heeft

twee aspecten. Het eerste is dat door het opdelen in al die lagen niemand meer verantwoordelijk is voor het geheel. Het tweede is dat er allerlei deelbelangen ontstaan die het algemeen belang in de weg blijken te staan.

Het onderwerp van dit boek past in een groeiend genre: analyses over de gevaren van populisme, de opkomst van autocraten en het verval van de liberale democratie. De meeste auteurs in dit genre behoren, net als ikzelf, tot de groep westerse mensen die sociaaleconomisch 'aan de goede kant van de score' staan. Ze voelen dus zelf niet veel van de problemen waar ze over schrijven. Bekende internationale titels zijn On Freedom van Timothy Snyder (2025), The Crisis of Democratic Capitalism (2024) van Martin Wolf, en How Democracies Die (2018) van Steven Levitsky en Daniel Ziblatt.

Mijn vorige én eerste boek heb ik geschreven in 2011. Dat boek ging over de kwetsbaarheid van een systeem waarin aandeelhouders aandeelhandelaars geworden zijn en burgers in het stemhokje hetzelfde gedrag waren gaan vertonen: te veel gericht op snel resultaat, en te weinig op verantwoordelijkheid en de lange termijn.

Waar veel analyses zich richten op de vraag hoe democratieën van binnenuit worden afgebroken door verkozen leiders die de spelregels uithollen, begint dit boek in de periode die daaraan voorafgaat: de fase waarin gevestigde belangen, technocratische lagen en bestuurlijke gemakzucht de morele bodem van de democratie al hebben doen eroderen. Het boek verbindt drie verschillende schaalniveaus via één mechanisme, namelijk de erosie van verantwoordelijkheid. De schaalniveaus zijn de westerse wereld en met name de EU, Nederland en onze democratie en als laatste schaal heb ik 'dichtbij' gekeken, naar de zorg in Nederland.

Verval begint niet bij populisten en autocraten, maar bij de zittende macht die door passiviteit, risicomijding, belangenbehartiging en -verstrengeling de bodem vruchtbaar heeft gemaakt voor populisme en polarisatie. En veel kiezende burgers die dat prima vinden. De democratie sterft niet aan te veel strijd, maar aan te weinig actief ingevulde verantwoordelijkheid voor het algemeen belang op elk van de drie genoemde niveaus.

Macht, tegenmacht en rechtvaardig delen

De kern van democratie is eenvoudig: macht moet worden gedragen met gezag en bewaakt door tegenmacht, om zo telkens te komen tot goede compromissen tussen tegengestelde belangen. Macht en tegenmacht zijn zo twee belangrijke pijlers. Macht corrumpeert wist Lord Acton al in 1887, en absolute macht corrumpeert absoluut zei hij. Het grootste probleem is echter niet dat macht zich schaamteloos vergroot; maar dat de tegenmacht onzichtbaar is versnipperd. Het effect is dan ook dat er grotere tegenstellingen ontstaan en compromissen beschouwd worden als zwakte.

In de gelaagde technocratieën die we hebben opgebouwd, is niemand nog direct aanspreekbaar. Beleidsverantwoordelijkheid verdwijnt in een web van overleggen, commissies, toezichthouders en samenwerkingsverbanden die vastgeklonken zijn in deelbelangen. Wie een beslissing wil aanvechten, weet niet meer bij wie hij moet zijn. De tegenmacht is er nog, maar ze is dunner geworden: juridisch, bureaucratisch, afgeleid van gezag in plaats van erin geworteld. En zo wordt democratie van binnenuit uitgehold.

Rechtvaardig delen, een derde pijler van democratische stabiliteit, naast macht en tegenmacht, lijdt daaronder. Waar ongelijkheid groeit, brokkelt vertrouwen af, en waar vertrouwen verdwijnt, krijgen simplistische antwoorden de ruimte. Zo groeit populisme niet ondanks welvaart, maar dankzij een scheve verdeling ervan. De winnaars van het systeem verdedigen hun positie met redelijkheid en de verliezers met woede. Beide groepen hebben gerechtvaardigde belangen, en die moeten duidelijker op tafel komen.

Het ideaal dat geen ideaal was

Terugkijkend ontstond er in de jaren tachtig van de vorige eeuw een soort toevallig evenwicht tussen liberale democratie en vrije markt. In het decennium erna groeide het geloof dat liberale democratie en vrije markt elkaar in toom hielden: de democratie zou de markt beteugelen, en de markt zou de democratie welvarend houden. Het leek een nieuw evenwicht, een historisch optimum dat na de val van de Berlijnse Muur zelfs tot exportartikel werd verklaard.

Het was echter slechts een toevallig evenwicht, geen duurzaam model. De markten globaliseerden, maar de politiek bleef in Europa grotendeels nationaal. De instituties die internationale coördinatie moesten bieden (EU, IMF, Wereldbank, WTO), raakten te technocratisch en onthecht. Hoe vaak bekritiseren nationale politici niet EU-afspraken waar hun partijen zelf mede voor staan? Terwijl de markten grenzen overstaken, bleven verantwoordelijkheden steken in nationale logica's. Zo ontstond een nieuwe vorm van macht: diffuse, technocratische, economisch verankerde macht, zonder politiek tegenwicht. In de EU is dit proces goed zichtbaar in de onbalans tussen de effectieve macht van de Europese Commissie versus het zwakkere Europees Parlement.

Deze scheefgroei tussen de afnemende democratische macht en de groeiende tegenmacht van markten heeft morele gevolgen. Marktwerking vergt een zekere soberheid in de uitvoering, een gevoel voor maat en verantwoordelijkheid. De cultureel-christelijke notie van matiging die na de Tweede Wereldoorlog de vrije markt nog enigszins begrensde, lijkt verdwenen. Wat ervoor in de plaats kwam, het seculiere geloof in vooruitgang, groei en maximale autonomie van (rechts)personen, bleek geen moreel cement, maar los zand. Seculier cement alleen lijkt niet voldoende te hechten als bindmiddel bij volledige vrijheid.

Links-liberalen verlegden hun aandacht naar progressieve identiteit en idealen; rechts-liberalen maakten van de economie de belangrijkste toetssteen. Beide groepen leefden ondertussen goed van hetzelfde systeem en hadden er belang bij dat het bleef bestaan. Zo ontstond een wereld waarin weldenkende mensen progressief praten, maar intussen wel profiteren van behoudend handelen.

Gelaagde technocratie en de verdamping van verantwoordelijkheid

In de praktijk van zorgbestuur zie ik dat niemand zich echt verantwoordelijk voelt voor het systeem als geheel, en dat niemand hiervoor nog echt verantwoordelijk kan worden gehouden. Beleidsmakers verschuilen zich achter uitvoering, uitvoerders achter regelgeving, toezichthouders achter complexiteit. Elke laag beroept zich op de andere, en zo verdwijnt in de gelaagdheid ook de verantwoordelijkheid.

In de zorg, de grootste sector van ons land, spreken bestuurders graag en veel over ‘transitie’ of zelfs ‘transformatie’, maar intussen schuiven ze de verantwoordelijkheid voor structurele problemen, van personeelstekorten tot bureaucratische overlast, al decennia voor zich uit. Personeelstekorten worden gezien als natuurwet en ‘het stelsel’ als een landmijn die op scherp staat. Niemand zegt: dit is mijn fout en ík ben aanspreekbaar. Het zorgstelsel is een spiegel van onze maatschappij als geheel geworden: een gelaagd systeem waarin ook niemand nog aanspreekbaar is.

Diezelfde logica zie je terug in het openbaar bestuur, in het onderwijs en in het klimaatbeleid. Iedere laag is op zichzelf redelijk, maar samen vormen ze een machine die uiteindelijk georganiseerd stilvalt door uiteenlopende deelbelangen. De illusie van rationaliteit blijkt in de praktijk gewoon te complex, en verstikt het vermogen tot verandering.

De huidige technocratie is niet ontstaan als expliciete ideologie; het is een gewoonte geworden; een manier om risico’s te vermijden en de eigen positie te beschermen. Deze gewoonte is precies het proces van demorosie: de geleidelijke erosie van verantwoordelijkheid, bedekt door redelijkheid. Een gelaagde technocratie is echter geen geslaagde democratie, het is een bodemverbeteraar voor populisme.

De digitale wereld als nieuwe machtsorde

Er is nog een laag bijgekomen die de oude machtsstructuren overstijgt: de digitale wereld. In nauwelijks twintig jaar is een parallel universum ontstaan, waarin de balans tussen democratie en vrije markt niet is verdwenen, maar simpelweg nooit heeft bestaan. De digitale wereld is letterlijk een regelloze wereld. In de fysieke wereld hebben we fysieke grenzen en instituties die macht moeten beteugelen, zoals parlementen, rechtspraak en de pers. In de digitale wereld bestaan die instituties niet. De macht ligt in de digitale wereld bij enkele technologiebedrijven die groter zijn dan staten, bijna rijker dan sommige continenten en die nauwelijks aanspreekbaar zijn. De bekendste tech-bazen in de Verenigde Staten proberen nu die regelloosheid over te brengen naar de echte wereld. Wat begon als vrijheid van informatie, is veranderd in een systeem van emotionele prikkels, veel geld verdienen en algoritmische sturing.

We hebben een nieuwe soort kolonie geschapen: de 'data-kolonie'. Burgers zijn datapunten geworden die met hun aandacht betalen voor een illusie van invloed. Althans, zo was het internet ooit bedoeld. Het publieke debat is niet meer een strijd die gevoerd wordt op basis van argumenten, maar op basis van emoties. Op deze manier is naast de democratie en de vrije markt een derde sfeer ontstaan: de emocratie.

In de emocratie regeert wie het best inspeelt op angst en verlangen. Dit ondermijnt de logica van een debat op basis van argumenten. We zijn formeel burgers gebleven, maar we gedragen ons als consumenten en zijn gericht emoties in het algoritme van gelijkgestemden.

De digitale wereld is geen apart domein; ze beïnvloedt alles: verkiezingen, beleidsvorming, onderwijs en zelfs zorg. De technocratie die in de fysieke wereld de verantwoordelijkheid verdunt, versterkt in de digitale wereld juist de concentratie van macht. Het is de paradox van onze tijd: nooit was informatie zo vrij beschikbaar, en nooit was macht zo geconcentreerd.

De blindheid van het Westen

Terwijl deze verschuivingen zich voltrekken, blijft het Westen geloven in zijn morele en intellectuele superioriteit. Bijna veertig jaar na de val van de Muur ziet het Westen zichzelf nog altijd als de maat der dingen, maar de rest van de wereld heeft zich losgemaakt van die dominantie.

De opkomst van China, India, Brazilië en andere niet-westerse machten laat zien dat de liberale democratie niet het eindpunt van de geschiedenis was, maar slechts een fase. Francis Fukuyama's End of History bleek eerder een pauze in de geschiedenis. De westerse liberale democratieën hebben hun eigen idealen verabsoluteerd, zonder ze opnieuw te bevragen.

De instituties van de oude wereldorde zijn steeds moeilijker nog te verbinden aan de praktijk van de burgers. Ze pretenderen te werken vanuit universele waarden, maar handelen volgens de logica van hun eigen, vooral westerse belangen. Hoe kun je burgers wereldwijd overtuigen van democratische waarden als je zelf vooral je eigen markten verdedigt? De gevolgen daarvan zijn niet waardevrij. We beschermen onze eigen markten ten koste van ontwikkelingslanden, zoals de houding van het Westen rond coronavaccins. Het acteren op

basis van pure handelsmacht door de Verenigde Staten in de tweede termijn van president Trump is nu wel de meest rauwe vorm van dit egoïsme.

De oorlog in Oekraïne, de assertiviteit van China, het uiteenvallen van de Verenigde Staten in (politieke) stammenoorlogen; het zijn allemaal gevolgen van dezelfde disbalans tussen vrije markt en democratie. Het Westen dat zijn eigen waarden reduceert tot puur financieel kapitalisme, verliest zowel intern als naar buiten toe de overtuigingskracht van zijn verhaal.

Hoewel er nog vaak, en op veel terreinen terecht, gesproken wordt over 'het Westen', ook in dit boek, is ook daarin sprake van grote veranderingen. De Verenigde Staten verschuift onder de regering Trump 2 duidelijk richting autoritair leiderschap. In termen van economie is Europa, met aanzienlijk meer inwoners, gaan achterlopen op vooral de digitale economie van de Verenigde Staten.

Dagelijkse democratie dichtbij

Demorosie is niet alleen iets van hoge politiek of internationale betrekkingen. Je ziet het ook in het klein, in de buurt, bij verenigingen, scholen en bedrijven.

Waar vroeger een sportclub een gemeenschap was, is die nu een dienstverlener geworden. Ouders zijn klant, leden zijn consument, en vrijwilligers binden zich niet maar langjarig. Verenigingen zijn stichtingen geworden, en deze stichtingen managen meer de risico's dan dat ze een intern debat voeren over te sluiten compromissen voor verschillende belangen. Zo verdwijnt de ervaring van gedeeld eigenaarschap, een ervaring waarin de democratie geworteld moet zijn.

Ook in zorg en welzijn zie ik het dagelijks: mensen die vanuit intrinsieke motivatie of idealisme ooit verpleegkundige werden, medicijnen gingen studeren of bewust kozen voor kwetsbare jongeren, maar vervolgens verstrikt raakten in systemen die hen reduceren tot uitvoerder of regelbewaker. De menselijke maat verdwijnt niet omdat niemand die wil, maar omdat het systeem deze menselijke maat te weinig toelaat in de praktische uitvoering.

De kern van demorosie is niet de afwezigheid van idealen, maar de overdaad aan structuren rond deelbelangen die idealen onder laten sneeuwen.

Verloren balans

Democratie en vrije markt waren ooit, vanuit westers perspectief, in een redelijke balans. Achteraf blijkt dat dit evenwicht zowel toevallig als tijdelijk was. Nu lijken democratie en vrije markt concurrenten. De markt vraagt om snelheid, de democratie om zorgvuldigheid. De markt beloont winst, de democratie vraagt verantwoording.

Zolang groei vanzelf leek te gaan, konden we die spanning negeren, maar sinds de bankencrisis, de klimaatcrisis en de geopolitieke verschuivingen is gebleken dat het oude model niet meer werkt. De vrije markt is globaal geworden, de wereldorde is aan het schuiven, maar toch is in Europa de democratie grotendeels nationaal gebleven.

Die onbalans schept macht die nergens verantwoording hoeft af te leggen. Zolang de zittende macht van bestuurders, beleidsmakers, managers en wetenschappers zichzelf uitsluit van de diagnose, blijft die macht intact. De paradox is dat de mensen die het probleem lijken te begrijpen, ook degenen zijn die er het meeste baat bij hebben dat er niet te veel verandert.

De zittende macht sluit zichzelf uit

Wie de huidige crisis van de democratie wil begrijpen, moet kijken naar wie zich zorgen maakt. Of nauwkeuriger, wie daarover schrijven of podcasts maken, en wie dat doen op de werkvloer en aan de keukentafel. Het zijn vaak dezelfde mensen die (net als in dit boek) op uitgebreide wijze woorden geven aan de huidige staat van de democratie: beleidsmakers, bestuurders, managers, intellectuelen en journalisten. Er is een soort industrie ontstaan van analyses over ‘de staat van de democratie’, maar deze analyses gaan te weinig over de groep die deze analyses maakt. In het publieke debat zijn de mening van ‘de werkvloer’ en ‘de keukentafel’ daardoor onvoldoende zichtbaar en hoorbaar.

Ik noem dit het gesloten bewustzijn van de zittende macht. Men herkent het probleem, benoemt het scherp, maar sluit zichzelf uit van de oplossing. Er is altijd een ander die moet veranderen: de kiezer, de

populist, de markt, de ander. Zo blijft de status quo intact, keurig beargumenteerd. Aan het begin van deze eeuw waren de Amerikaanse en Europese economie ongeveer even groot. In 2025 is de economie van Europa nog ongeveer twee derde van die van de Verenigde Staten. Er is iets belangrijks dat niet goed gaat, maar toch is de inrichting van ons Rijnlands model en verwante corporate governance geen veel besproken nationaal thema. Waarom niet?

Het is geen kwaadaardigheid, maar een diepgewortelde menselijke neiging om niets wezenlijks te willen verliezen en het morele gelijk te willen behouden. Eigen deelbelangen staan het algemeen belang in de weg, en de democratie die bedoeld is om dat patroon te doorbreken, werkt niet goed genoeg meer. De reflex van te veel gevestigde belangen versus het algemeen belang maakt hervorming bijna onmogelijk. Het sluiten van compromissen over deelbelangen moet tot een effectieve oplossing leiden, niet tot een versterking van de status quo.

We kunnen niet terug

Sommigen verlangen naar de overzichtelijke wereld van vóór de globalisering; de tijd van nationale industrie, lokale banken, kerken en verenigingen, maar die wereld bestaat niet meer. De globalisering kan niet worden teruggedraaid en de digitalisering ook niet. De online wereld kan niet meer ge-delete worden.

De uitdaging is niet nostalgie, maar de uitdaging is een nieuwe oriëntatie. Hoe hervinden we richting in een wereld waarin de oude kompassen, zoals religie, ideologie en groei, niet meer werken? Hoe ontwikkelen we een nieuw gevoel voor rechtvaardig delen tussen continenten, tussen landen, en tussen groepen? En dat in een tijd waarin bezit, informatie en invloed zich concentreren bij steeds minder mensen? Gaan we dat als Nederland alleen doen? Of begrijpen we op tijd dat bij een schuivende wereldorde Europa de minimale schaal is om überhaupt nog te kunnen spreken over wat je dan nog nationaal zou kunnen doen.

We kunnen niet terug, maar om vooruit te komen moeten we wel leren begrijpen waarom het misging. Dat begrip is geen luxe: het is de

voorwaarde om te kiezen voor ‘actieve evolutie’ in plaats van dat ons een ‘onverwachte revolutie’ overkomt.

Hoop zonder illusies

Dit boek is niet geschreven vanuit wanhoop, maar vanuit zorg, en misschien zelfs vanuit hoop. Hoop in zichzelf is echter geen strategie, er zal iets moeten gaan gebeuren.

De democratie is geen bouwwerk dat zomaar instort, maar een bodem waarop je kan bouwen en die nu langzaam wegspoelt. Eerst komen fundamenten bloot te liggen, vervolgens worden die aangetast, raakt het bouwwerk in verval, en tot slot wordt het een ruïne. Wie democratie wil behouden, moet eerst durven graven, niet om de schuldigen te vinden, maar om de oorzaken te begrijpen en de bodemstructuur duurzaam te verbeteren. Pas als we zien hoe macht, markt en moraal elkaar uit evenwicht brachten, kunnen we nadenken over herstel.

Dit boek gaat dus niet over populisten of autocraten als vijanden van de democratie, maar over de democratie zelf, waarom de grond voor populisten en autocraten zo vruchtbaar werd, en wat ‘wij’ willen doen om een toekomstbestendige democratie in stand te houden.

Leeswijzer
Dit boek verkent in 54 losse reflecties (of ‘columns’) wat ik als rode draad ‘demorosie’ noem: de sluipende erosie van de eigen verantwoordelijkheid voor het onderhoud van democratische fundamenten van en binnen westerse landen. Deze reflecties zijn grofweg door drie verschillende lenzen bekeken: de mondiale en Europese blik waar het Westen zijn centrale positie heeft verloren, het Nederlandse beeld waar gelaagde technocratie verantwoordelijkheid en aanspreekbaarheid onzichtbaar maakt in de democratie, en het zicht op de zorgsector waar de erosie dichtbij en concreet zichtbaar wordt. De reflecties zijn allemaal zelfstandig leesbaar, en geven in combinatie met de introductie en het naschrift een terugkerend patroon van die erosie weer.

2 Door de mondiale en Europese lens

De sluipende erosie van de verantwoordelijkheid wordt vanuit meerdere perspectieven in columns beschreven. Hierna volgen een aantal thema's vanuit een mondiale en Europese lens. De indeling van de verschillende perspectieven en thema's is geen uitkomst van een rekensom, maar beoogt wat samenhang aan te brengen tussen onderwerpen die meer of minder verwant zijn aan elkaar.

Het westen ligt niet meer centraal

Stel je een reus voor, oud en vermoeid, die in de spiegel kijkt en zijn eigen rimpels telt, maar de wereld buiten zijn paleis niet meer ziet. Dat is het Westen in de 21e eeuw, zoals beschreven door zijn eigen denkers. Schrijvers als Rob de Wijk en George Packer signaleren het verval van de westerse orde met scherpzinnige analyses, maar zelfs hun somberste reflecties blijven gevangen in een eurocentrische lens. Ze rouwen om een afbrokkelende hegemonie, maar vergeten dat de rest van de wereld niet stilzit. Waarom blijft het Westen, zelfs in zijn zelfkritiek, zo gefixeerd op zichzelf?

Westerse auteurs die het verval van hun wereldorde beschrijven, doen dat vaak met een mengeling van nostalgie en zelfbeschuldiging. Neem De nieuwe wereldorde (2019) van Rob de Wijk, waarin hij de opkomst van China en de erosie van de liberale orde analyseert. Zijn diagnose is scherp: het Westen heeft zijn eigen waarden ondermijnd door interne verdeeldheid, populisme en strategische blunders, zoals de Irakoorlog. De wereld buiten het Westen blijft in de analyse van Rob de Wijk vaak een decor, een bedreiging of een spiegel voor westerse tekortkomingen. China's opkomst wordt geframed als een uitdaging voor onze orde, niet als een legitieme wederopstanding van een beschaving die eeuwenlang een wereldmacht was.

Het boek De ontluistering van Amerika door George Packer ging in 2014 al verder in zelfkritiek. Packer schildert een Amerika dat intern verscheurd is door ongelijkheid, polarisatie en een falend politiek systeem. Dit is een diagnose die alleen maar relevanter is geworden sinds Trump. Maar zelfs Packer, die de Amerikaanse droom ontmantelt, blijft gevangen in een Amerikaans verhaal. De rest van de wereld verschijnt slechts als een bijgedachte, een plek waar Amerika's invloed afneemt. Het is alsof het verval van het Westen alleen betekenis heeft binnen zijn eigen grenzen, zonder ruimte voor de agency van niet-westerse samenlevingen.

Deze eurocentrische zelfreflectie is geen nieuw fenomeen. Historisch gezien heeft het Westen de wereldorde gedefinieerd vanuit zijn eigen waarden, zoals democratie, kapitalisme en mensenrechten. Francis Fukuyama's The End of History (1992) stelde dat de liberale democratie het eindpunt van de geschiedenis was, een claim die nu pijnlijk naïef lijkt. Toch blijven hedendaagse westerse denkers, zelfs de kritische, worstelen met een wereld waarin hun waarden niet langer universeel

zijn. Ze zien de opkomst van China of India nog vaak als een disruptie, niet als een logische terugkeer naar een multipolaire wereldorde die eeuwenlang bestond vóór de Europese kolonisatie.

Deze blinde vlek heeft gevolgen. Beleidsmakers in Washington en Brussel blijven strategieën ontwerpen die uitgaan van westerse superioriteit op economisch, militair en moreel gebied. De sancties tegen Rusland, de handelsoorlog met China en zelfs de retoriek rond 'het verdedigen van de vrije wereld' verraden een wereldbeeld waarin het Westen nog steeds het centrum is. Maar, zoals Kishore Mahbubani, een niet-westerse denker (en auteur van onder meer het boek Has China Won?), opmerkt: "Het Westen heeft geen monopolie op deugd." De rest van de wereld bouwt zijn eigen toekomst, en die toekomst draait niet om het Westen. Mahbubani stelt dat de 21e eeuw niet draait om het herstel van de Amerikaanse (of westerse) hegemonie, maar om de manier waarop Aziatische samenlevingen hun eigen toekomst vormgeven. Het Westen mag zich zorgen maken over verval, maar in Azië staat de horizon in het teken van groei, stabiliteit en regionale samenwerking.

Dit perspectief keert de logica om: vooruitgang hoeft niet langer te worden gemeten aan de hand van westerse maatstaven. Democratie? Er bestaan Aziatische varianten, met een eigen legitimatie. Economische groei? Deze groei is niet langer afhankelijk van westerse markten of instellingen, maar wordt gedragen door eigen innovatie en handelsstromen. Internationale instituties? Er ontstaan alternatieven naast het IMF en de Wereldbank, zoals de Asian Infrastructure Investment Bank.

Belangrijk is vooral dat het zelfbewustzijn van niet-westerse landen niet meer defensief is. Waar landen decennialang bezig waren hun plaats in het westerse systeem te bevechten, bouwen ze nu systemen die zónder westerse regie functioneren. Handelsovereenkomsten, zoals RCEP (Regional Comprehensive Economic Partnership), laten zien dat landen elkaar weten te vinden in een regionale orde. Het Westen mag meekijken, maar niet meer voorschrijven.

De zelfgerichte blik van westerse denkers is meer dan een intellectuele tekortkoming; het is een strategische zwakte. In een tijd waarin Azië, Afrika en Latijns-Amerika hun eigen paden bewandelen, kan het Westen het zich niet veroorloven om de wereld alleen door zijn eigen lens te zien. De opkomst van de BRICS-landen, de groei van intra-Aziatische handel, en de toenemende zelfverzekerdheid van niet-westerse naties